

Talking with Readers: Metadiscourse as Rhetorical Act. – New York: Peter Lang Pub. Inc., 1989. – 282 pp. *Vande Kopple W.J.* Some Exploratory Discourse on Metadiscourse // College Composition and Communication. – 36 (1). – 1985. – P. 82-93.

ЛАРЬКІНА М.О.
(Запорізький нац. ун-т)

ТЕКСТ І ЖАНР У ГІПО-ГІПЕРОНІМІЧНИХ ВИМІРАХ

The article dwells upon the fundamental notions of the text linguistics as text and speech genre. The integral and differential characteristics of text and speech genre are given. Their main peculiarities are described and analyzed according to the latest investigations in this field of linguistics.

Key words: text, speech genre, intension, speech act.

Об'єктом цієї розвідки є текст і жанр, а **предметом** – їхня родо-видова співвіднесеність. Відповідно, й основна **мета** полягає у з'ясуванні та описі інтегрального та диференційного в таксономічній палітрі двох мовленнєвих феноменів, що передбачає вирішення таких **завдань**: аналіз дефініцій понять "текст" і "жанр", встановлення їх інтегральних і диференційних особливостей.

Активний розвиток лінгвістики тексту з середини минулого століття відкриває нові ракурси та сторони поняття "текст". Більшість лінгвістів схиляється до визначення його статусу як завершеної одиниці мовної комунікації, що й знайшло своє втілення в офіційному енциклопедичному джерелі: "текст – сплетіння, з'єднання – об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність" [ЯБЭС 2000, с. 521].

На основі підходів до вивчення тексту можна виокремити такі точки зору: 1) усна – письмова форма мовлення; 2) діалогічна – монологічна форма мовлення; 3) комунікативний підхід.

У контексті першої дихотомії спостерігається така тенденція: на початкових етапах розвитку цього сегменту лінгвістичної науки текстом вважали тільки письмово оформлене висловлення. І.Р. Гальперін розуміє текст як "результат мовленнєвотворчого процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивованим у вигляді письмового документу твір, який складається із заголовку та низки особливих одиниць (надфразових едностей), що поєднані різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову" [Гальперін 1981, с. 18]. К. Гаузенблас також називає текстом тільки письмову фіксацію мови, "об'єднання засобів, що використовуються у мовленні, яке забезпечує їх слідування один за одним та їх відношення до сумарного смислу (на протигагу відношенням між засобами, що існують всередині системи мови)" [Гаузенблас 1978, с. 63-64]. Сьогодні поняття тексту охоплює як твори усного, так і

писемного мовлення: "текст – це найвища одиниця мовлення, що може бути об'єктивована в письмовій та усній формі та яку вживають на позначення смислового поєднання мовних знаків у лінійній послідовності [Weinrich 1993, с. 17].

Дискусійним залишається питання, чи є текст тільки монологічним або тільки діалогічним утворенням чи може втілюватись в обох формах. Ф.С. Бацевич називає текст діалогічною єдністю, визначаючи його через поняття "дискурс", і наголошує на його білатеральній сутності: опосередкованості інтенцією адресанта та інтерпретаційною діяльністю адресата [Бацевич 2004, с. 147]. В свою чергу, Б. Зандіг говорить про можливість втілення тексту як у діалозі, так і в монологі: "текст може бути представлений у формі монологу або діалогу, має тему, складається з декількох пов'язаних між собою речень, які створюють логічні зв'язки" [Sandig 2006, с. 310] і систематизує основні ознаки тексту, спираючись на його функції.

Комунікативний підхід до вивчення феномену тексту вважається на сьогоднішній день найбільш актуальним, оскільки враховує як структурно-композиційну, так і семантичну сторони тексту. Ю.А. Левицький наголошує на тому, що текст не можна визначити за формою, а тільки за змістом. Він розуміє текст як одиницю комунікативного рівня, що є "способом реалізації мовної системи, її функціонування" [Левицький 2006, с. 89]. Головними ознаками тексту, за Ю.А. Левицьким, слід вважати його смислову завершеність, яка одночасно характеризує й структурну завершеність.

К.А. Філіппов узагальнює текст як когнітивно, граматично, іллокутивно та за необхідності просодично структурований результат усної чи письмової діяльності продуцента, у якій відображено контекстну і адресатну співвіднесеність і яка являє собою основу для когнітивно та інтенціонально структурованих дій реципієнта [Філіппов 2007, с. 65]. Цю дефініцію можна вважати вдалою, тому що вона охоплює не тільки внутрішні, а й зовнішні текстові ознаки, що відповідають основним постулатам теорії тексту.

Акцентуючи інтралінгвальну сторону тексту, його визначають як оформлену за граматичними правилами когерентну послідовність речень з відносною тематичною завершеністю. З точки зору його екстралінгвальних особливостей текст є продуктом мовленнєвої діяльності, що переслідує певну комунікативну мету [MLS 2000, с. 728].

У загальному вжитку текстом прийнято називати як велике епічне оповідання (роман, поема), так і висловлення, що складається з одного речення, типу "*Es war Winter, ein klarer, kalter Tag*". Ю.А. Левицький вважає, що головним критерієм для визначення меж тексту є його смислова вичерпаність [Левицький 2006, с. 91]. Якщо автор цим реченням волів описати погоду, ніяк не продовжуючи думку, то можна вважати, що таке речення вже є текстом. Для того щоб окреслити чіткі межі між висловленням і текстом, необхідно визначити головні параметри текстуальності. У цьому питанні традиційно спираються на концепцію Р.-А. де Богранда і В. Дресслера, які називають сім критеріїв текстуальності: когезію, когерентність, інтенціональність, інформативність, ситуативність, інтертекстуальність [Beaugrande 1981, с. 3]. У

рамках цієї концепції вимальовується розуміння тексту як комунікативної події, що відповідає всім названим критеріям. Якщо хоч один із них випадає, то такий текст не можна вважати комунікативним, за Р.-А. Бограндом і В. Дресслером – "Nicht-Text".

Розвиток інформаційних технологій та їх стрімке поширення за останні два десятиліття змушують науковців переглядати класичні погляди на поняття тексту і текстуальності. Спілкування в Інтернеті є яскравим прикладом текстів без меж, тобто незавершених, що, у свою чергу, порушує критерій когерентності, а також його цілісність. Постає питання: чи можна такий текст вважати дійсно текстом? Певна еклектичність онлайн-спілкування ставить у центр уваги й фактор "когнітивної текстової компетенції" – здатності суб'єкта створювати й сприймати тексти згідно з комунікативними та текстотвірними нормами, тобто адекватні у мовному та ситуативному планах [Чернявская 2005, с. 290]. Це призводить до розширення меж текстуальності, наведеної вище, та долучення нових параметрів: генеративність, універсальність, контекстуальність, процесуальність, діалогічність [там само, с. 291]. Врахування ознак сприяє створенню більш комплексної і більш динамічної теорії текстуальності.

Важливим критерієм тексту є матеріальність – його зовнішня форма. Матеріальність тексту допомагає розпізнати його функцію, якщо він (текст) використовується згідно із конвенціональними нормами. Матеріально текст може бути представлений в обмеженій кількості одиниць – на електронному носії, у друкованій або усній формі тощо [Sandig 2006, с. 425-482]. В.В. Богданов стверджує, що від носія тексту суттєво залежить характер його оформлення та готовність адресата сприймати його, на основі чого можна розрізняти адресатно-резистивні (такі, що відштовхують адресата) і адресатно-рецептивні (такі, що є прийнятними для нього) тексти [Богданов 1993, с. 60].

Надалі будемо спиратися на визначення тексту як оформленої за допомогою мовних засобів, тематично спрямованої логічної комунікативної одиниці; когнітивно, граматично, іллокутивно та за необхідності просодично структурованого результату будь-якої (усної чи письмової) дії мовної особистості, який являє собою основу для когнітивно та інтенціонально структурованих дій адресата. Виходячи з цього, текст є одиницею мовленнєвого рівня, що реалізує певні комунікативні інтенції та функції. Важливу роль при характеристиці текстів відіграє й контекст, у певній комунікативній ситуації здебільшого використовуються тексти, схожі за структурою та іншими ознаками. Це призвело до актуалізації такого поняття, як мовленнєвий жанр.

Існує велика кількість визначень терміну "**мовленнєвий жанр**" (МЖ). М.М. Бахтін розглядав жанри як цілісні висловлення у певних сферах спілкування, що мають функціональну, соціально зумовлену природу: "Все розмаїття областей людської діяльності пов'язане із використанням мови. Використання мови здійснюється у формі одиничних, конкретних висловлень (усних чи письмових) тієї чи іншої області людської діяльності. Кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови

виробляє свої відносно сталі типи таких висловлень, які ми називаємо мовленнєвими жанрами" [Бахтин 1986, с. 428]. Головною ознакою МЖ М.М. Бахтін визначає його інтенціональну спрямованість.

Ф.С. Бацевич вважає МЖ одним із найважливіших понять лінгвістики тексту, називаючи спілкування свого роду обміном різноманітними жанрами або їх частинами. На його думку, мовленнєвий жанр – "це тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлення, об'єднані метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування" [Бацевич 2004, с. 160]. Оволодіння певною мовою та культурою, вважає Ф.С. Бацевич, неможливе без їх знання.

В.О. Салімовський розглядає жанр як явище соціолінгвістичного порядку, зумовлене діяльністю людини, її комунікативними намірами та компетенцією: "жанр мовлення є відносно сталою формою (моделлю) духовної соціокультурної діяльності (що відбувається у побутових ситуаціях, художній, науковій, правовій та інших сферах) на ступені її об'єктивації за допомогою системи мовленнєвих дій у тексті як одиниці спілкування" [Салімовський 2002, с. 49].

Не менш оригінальною є й концепція МЖ Дж. Свейлза. Важливим елементом МЖ він називає дискурсивну спільноту – групу індивідів, яких поєднують певні спільні, загально визнані цілі (цит. за [Яхонтова 2005, с. 169-170]). Внаслідок цього всередині такої спільноти використовується тільки певний корпус мовленнєвих жанрів. Прикладом такої спільноти можуть бути агенти публіцистичного дискурсу, скажімо, журналісти, які висвітлюють політичні події тощо. Таким чином, Дж. Свейлз визначає жанр як клас комунікативних подій, об'єднаних певною комунікативною метою [Chandler 2000, с. 4].

На основі розглянутих вище підходів мовленнєвий жанр правомірно визначати як цілісне мовленнєве утворення, орієнтоване на певне коло людей, зумовлене своїм змістом, з одного боку, (тобто реалізує інтенцію автора) та конвенціональними структурно-композиційними ознаками – з іншого. Найважливішим аспектом вивчення МЖ слід вважати його опосередкованість комунікацією, тобто реалізацію певних комунікативних цілей, які переслідуються автором.

Т.В. Шмельова називає такі жанротворчі ознаки: 1) комунікативна мета; 2) образ автора; 3) образ адресата; 4) образ минулого; 5) образ майбутнього; 6) диктумний зміст (зміст подій); 7) мовне втілення [Шмелева 1997, с. 91-92]

Поряд із терміном "МЖ" як синонімом часто вживається термін "текстотип". Він визначається як "узагальнена модель, що включає алгоритм породження актуальних мовленнєвих творів у реальній комунікації" [Кобызь 2005, с. 14]. Таким чином, текстотип виступає у ролі інваріанту або архетипічного зразку для створення текстів, що функціонують у певному дискурсі та переслідують конкретну комунікативну мету.

Текст і МЖ існують у постійному взаємозв'язку. Якщо текст – це основна одиниця письмової комунікації, то жанр виступає як таксономічна одиниця більш високого рівня абстракції, що поєднує як лінгвальні, так і екстралінгвальні сторони спілкування. МЖ спирається на певні мовні шаблони,

але підпорядковується умовам дискурсу, в межах якого він використовується, тобто залежно від комунікативної ситуації формальна структура та інтенціональна спрямованість певного жанру можуть змінюватись.

Проміжною ланкою між текстом і МЖ називають мовленнєвий акт (МА) – "цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві. Це мінімальна одиниця нормативної соціомовної поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації" [Бацевич 2004, с. 170]. Складовими МА є відома триєдність локуції (формальної сторони), іллокуції (інтенціональної спрямованості) та перлокуції (прагматичної сторони).

Найважливішою для МЖ є іллокутивна складова, тому що саме комунікативна інтенція визначає вибір мовних та композиційних засобів та прийомів, які формують вигляд МЖ у конкретній ситуації. Ф.С. Бацевич називає МА "іллокутивною силою" мовленнєвого жанру [Бацевич 2002].

Розрізняють п'ять основних типів МА: 1) асертиви (констативи) – ствердження, констатація, судження про стан речей; 2) директиви (також квеститиви) виражають спонукання, схилення адресата до певних дій, вчинків; 3) комісиви, за допомогою яких адресант бере на себе зобов'язання або відповідальність за вчинки або дії; 4) експресиви, метою яких є експлікувати емоційний стан мовця; 5) декларативи – здійснення впливу на соціальні стосунки людей [Prykhodko 2004, с. 42]. В основі будь-якого МЖ лежить той чи інший тип МА; залежно від комплексності та інтенції обраного МЖ використовуватись можуть один або більше типів МА.

Наочним буде аналіз такого прикладу: *"Rheinallee (Villenviertel): topmodernisiertes, repräsentatives Gründerzeitbüro, 103 m2, 4 Zimmer, herrlicher Stuck, Parkett, CAD-verkabelt, Stellplatz, 1.250,- + NK. Kontaktieren Sie uns! www.kraft-immobilien-rdm.de, 316051"*. По-перше, можна стверджувати, що це текст, оскільки він володіє ознаками текстуальності: переслідує певну комунікативну інтенцію; є інформативним (надає детальні дані про це приміщення); є зв'язним та завершеним, хоча ці ознаки через певну еклектичність викладення інформації експлікуються не так явно. По-друге, релевантним є віднесення цього тексту до мовленнєвого жанру "оголошення", зважаючи на такі його характеристики: комунікативну мету (повідомити про наявність промислового приміщення в оренду); адресанта, особистість якого не є важливою для читача; адресата, який у випадку оголошення є масовим, тобто воно орієнтоване на невизначену кількість людей, що його прочитають; бажаною реакцією на це оголошення є пробудження інтересу у адресата і встановлення контакту; нарешті, структурно-композиційні ознаки (лаконічність, клішованість, еклектичність, мовна економія).

По-третє, текст цього оголошення складається з таких МА, як асертив (повідомлення основних даних про приміщення), директив (спонукання зв'язатись з адресантом через електронний адрес). Використання у тексті підсилюючого префікса *top-* та епітета *herrlich* дозволяють стверджувати, що у цьому оголошенні також частково використаний експресивний МА.

Підводячи *підсумки*, можна зробити певні висновки.

1. Текст є базовою одиницею письмової комунікації. Він є формально, семантично і функціонально структурованим результатом кодувальної діяльності адресанта, призначений для декодування й використання адресатом у його пізнавальній діяльності. Текст характеризується такими ознаками, як когезія, когерентність, інтенціональність, сприйманість, інформативність, ситуативність, інтертекстуальність, унікальність, тема, матеріальність.

2. Мовленнєвий жанр являє собою одиницю більш високого рівня абстракції та визначається як цілісне мовленнєве утворення, орієнтоване на певне коло людей, зумовлене своїм змістом, з одного боку, та конвенціональними структурно-композиційними ознаками – з іншого. Головною детермінантою мовленнєвого жанру вважається його інтенціональна спрямованість.

3. Текст лежить в основі мовленнєвого жанру. Від інтенції або мети останнього залежить вибір адресантом мовного шаблону, лінгвальних та паралінгвальних засобів для досягнення максимального прагматичного ефекту.

4. Посередньою ланкою між текстом і мовленнєвим жанром є мовленнєві акти – інваріантні моделі функціонуючих у дійсності текстів. Розрізняють п'ять видів мовленнєвих актів: асертиви, директиви, комісиви, експресиви і декларативи, які рівною мірою можуть бути покладені в основу того чи іншого жанру.

Перспективою дослідження є вивчення понять, що розглядались, у триєдності "текст – мовленнєвий жанр – дискурс".

Література

- Бахтин М.М.* Проблема речевых жанров. – М.: Художественная литература, 1986. – 543 с. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344 с. *Бацевич Ф.С.* Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу // Вісник Нац. ун-ту "Львів. політ", 2002. – № 453. – С. 30-34. – Режим доступу до статті: http://www.polynet.lviv.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk453/TK_wisnyk453_bacewych.htm. *Богданов В.В.* Текст и текстовое общение. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1993. – 68 с. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 345 с. *Гаузенблас К.* О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8: Лингвистика текста. – С. 57-78. *Кобызь К.В.* Взаимодействие лингвостилистических средств стандарта и экспрессивности в текстах авторизованного объявления (на материале современного немецкого языка): дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки". – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – 186 с. *Левицкий Ю.А.* Лингвистика текста: Учеб. Пособие. – М.: Высшая школа, 2006. – 207 с. *Салимовский В.А.* Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (русский научный академический текст): дис. на соискание ученой степени док. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык". – Екатеринбург: УГУ им. А.М. Горького, 2002. – 341 с. *Филиппов К.А.* Лингвистика текста: Курс лекций. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 331 с. *Чернявская В.Е.* Когнитивная лингвистика и текст: необходимо ли новое определение текстуальности? // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь: Пермский ун-

т, 2005. – С. 283-294. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 88-99. ЯБЭС 2000: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 2000. – 688 с. Яхонтова Т.В. До концепції мовленнєвих жанрів: теоретичні аспекти, прикладне застосування // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – № 1 (21). – С. 168-175. Beaugrande, R.-A. Einführung in die Textlinguistik. – Tübingen: Niemeyer, 1981. – 328 S. Chandler D. An Introduction to Genre Theory // Режим доступу до статті: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/chandler_genre_theory.pdf. – 2000. – 15 p. – cited 14.03.2010. MLS 2000: Metzler Lexikon Sprache / Hrsg. H. Glück. – Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2000. – 817 S. Prykhodko A.N. Grundlagen der theoretischen Grammatik der deutschen Sprache. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – 72 с. Sandig B. Textlinguistik des Deutschen. Studienbuch. – B., N. Y.: de Gruyter, 2006. – 584 S. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1993. – 1116 S.

МАНАЕНКО Г.Н.

(Ставропольский гос. пед. ин-т)

КООРДИНАТЫ СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЯ «ДИСКУРС»

The paper examines the problem of the object domain which is embraced by the term “discourse”. The necessity of defying the object domain taking into consideration L.V. Shcherba’s triad “language – speech (speech activity) – language material (texts)” is based. Understanding of discourse as socio-culturally determined model of linguistic behaviour is proposed.

Key words: *speech activity, text, discourse.*

В современной гуманитарной науке достаточно широко и плодотворно используется понятие дискурса. Однако содержание данного понятия вариативно, что определяется не только областью гуманитарного знания, целями и задачами, стоящими перед исследователями, но и весьма неоднозначным и размытым пониманием данного понятия в лингвистике, к чьей непосредственной компетенции оно и относится. В принципе, ситуация практически такая же, как с определением понятия языка: каждый лингвист интуитивно представляет его содержание, но тем не менее единой интерпретации не существует, что детерминирует стремление языковедов в обзорных и аналитических статьях тем или иным образом очертить координаты данного феномена.

Новые же подходы к таким сложным феноменам, как язык, обуславливают не только становление иной проблематики, предопределенной другим видением объекта исследования, но и требуют разработки соответствующего понятийно-терминологического аппарата. К числу элементов нового инструментария лингвистов и относится термин «дискурс», который актуализировался в языковедческих работах с конца 60-х годов XX века. В то